

שימוש במחצית השקל לבניין המקדש ולכלי שרת

- א. הצגת הסיפור בתנ"ך ופירושי המפרשים
1. הסיפורים בתנ"ך והסתירות ביניהם
 2. בשני הסיפורים מדובר גם על מחצית השקל
 3. הסבר המלבי"ם ליחס בין הסיפורים
 4. דברי הרד"ק על התרומה בימי יואש
- ב. דברי חז"ל על הכנת כלי שרת מן הכסף
1. דברי חז"ל במסכת כתובות על ההבדלים בעשיית הכלים מן הכסף שנאסף
 2. דעות תנאים נוספות לגבי המקור שממנו באים כלי שרת
 3. ברש"י מהדו"ק שבשיטה מקובצת מפורש שניתן להביא כלי שרת גם מתרומת הלשכה
 4. תלמיד הרשב"א מפרש שלדעת רב כלי שרת מגיעים רק מתרומת הלשכה
- ג. ההבדל בין המיקום של הארונות
- ד. הקשר בין כספי מחצית השקל לבדק הבית
 1. המקור של כספי בדק הבית
 2. במשנה מפורש שגם צרכי העיר מגיעים מכספי מחצית השקל
- ה. בניין המקדש – מתרומת הלשכה או מלשכת בדק הבית?
1. מחלוקת גרסאות במקור הכסף לבניין המקדש
 2. רמב"ם: הפרוכות מבדק הבית, והמזבח וההיכל והלשכות משיירי הלשכה
 3. הרמב"ם מזכיר בכמה מקומות קשר בין כספי מחצית השקל לבדק הבית
 4. ביאור דעת הרמב"ם
 5. דברי המאירי
 6. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בשינוי מקדושת בדק הבית לקדושת מזבח
- ו. סיכום

א. הצגת הסיפור בתנ"ך ופירושי המפרשים

1. הסיפורים בתנ"ך והסתירות ביניהם

בספר מלכים (ב, יב) מסופר על המלך יואש שציוה על הכהנים לחזק את בדק הבית מהכספים שמביאים האנשים לבית המקדש, אך בשנת עשרים ושלוש שנה למלכו לא חיזקו הכהנים את בדק הבית, ולכן ציוה על יהוידע הכהן הגדול להעמיד ליד המזבח ארון עם חור שבו ייחסו הכספים המובאים למקדש. בכסף שנאסף השתמשו לחיזוק בית ה', ולא השתמשו בו להכנת כלי שרת.

בדברי הימים (ב, כד) מופיע סיפור דומה: יואש רצה לחדש את בית המקדש, וציווה על הכהנים והלוויים ללכת לערי יהודה ולאסוף כסף לחזק את בית ה', אך הם לא עשו כן, ולכן

העבירו קול בכל ישראל להביא את הכסף שציווה משה לתת בכל שנה, והניחו ארון מחוץ לבית ה' ומהכסף שנאסף שם חידשו וחיזקו את בית ה', ומהכסף הנשאר הכינו כלי שרת.

יש הבדלים רבים בין פרטי הסיפורים, וצריך להבין היטב מה לומדים מכל סיפור. על כן נמנה כעת את ההבדלים העיקריים בין הסיפורים:

דברי הימים	מלכים	
לא מסופר באיזו שנה קרה. התרחש לאחר שהמלך יואש נשא שתי נשים והוליד בנים ובנות.	הכהנים אחראים תמיד לחזק את בדיק הבית, בשנת 23 למלכות יואש הם התרשלו בדבר.	זמן הסיפור
המלך יואש	יהודע הכהן	מי מניח את הארון
מחוץ לשער בית ה'	מימין למזבח	מיקום הארון
"משאת משה עבד האלוקים"	"כל הכסף המובא בית ה'", ולפני כן נאמר שהיו הכהנים אוספים את "כסף עובר, כסף נפשות ערכו, כל כסף אשר יעלה על לב איש להביא בית ה'".	הכסף הנאסף בארון
כאשר היה הרבה כסף, ומשמע שעשו זאת כמה פעמים.	כאשר היה הרבה כסף, ומשמע רק פעם אחת.	מתי רוקנו את הארון
הכינו	לא הכינו	הכנת כלי שרת בכסף

יש עוד הבדלים קטנים, אך נתמקד בהבדלים העיקריים הללו וננסה להבין את משמעותם. במבט ראשון נראה ההבדלים כה גדולים עד שנראה שלפנינו כשני סיפורים שונים, או לכל הפחות סיפור אחד שחציו מפורט במקום אחד, וחציו מושלם במקום אחר.

2. בשני הסיפורים מדובר גם על מחצית השקל

מוסכם בדברי המפרשים שבשני הסיפורים הפסוקים מדברים גם על מחצית השקל. נאמר במלכים (שם ה):

כל כסף הקדשים אשר יובא בית ה' כסף עובר איש כסף נפשות ערכו כל כסף אשר יעלה על לב איש להביא בית ה'.

ובתרגום יונתן שם תירגם את המילים 'כסף עובר': 'כסף תקליא דעבר על מנין גבריא', וכן פירש רש"י. ובדברי הימים נאמר (שם ט):

ויתנו קול ביהודה ובירושלים להביא לה' משאת משה עבד האלוקים על ישראל במדבר.

באופן פשוט, משמעות המילים 'משאת משה עבד האלוקים' היא הכסף הקבוע שהטיל משה על ישראל במדבר, והוא מחצית השקל, וכן פירשו כל המפרשים שם. מכיוון שהפסוקים הללו עוסקים במחצית השקל, ובהם יש תיעוד ייחודי של שימוש בכספי מחצית השקל, נראה שניתן ללמוד מכך הלכות הנוגעות לשימוש במחצית השקל, ולכן יש גם משמעות גדולה להבנת ההבדלים בין הסיפורים. ראשית נעסוק בדברי המפרשים, ולאחר מכן נעבור לדברי חז"ל והראשונים העוסקים בכך.

3. הסבר המלבי"ם ליחס בין הסיפורים

המלבי"ם מפרש שמדובר בשני סיפורים שונים שקרו בזמנים שונים. בדברי הימים מתואר אירוע שהתרחש בתחילת מלכותו של יואש, כאשר היה צורך לעשות שיפוץ יסודי לבית המקדש, ולכן הוא פנה לכל עם ישראל שישלימו את מחצית השקל מהשנים שעברו, כי הכסף השנתי לא הספיק לשיפוץ יסודי אלא רק לתחזוקה שוטפת, ובכסף זה שיפצו את המקדש בצורה יסודית לאחר שנות ההזנחה בימי מלכות עתליה. לארון זה אספו כסף מחוץ לבית המקדש, כי מדובר היה במגבית חריגה במלכים מתואר הנעשה בכסף הרגיל שנאסף בכל שנה, ובו חיזקו את בדיק הבית, ולכן הניחו את הארון ליד המזבח, וכדברי המלבי"ם:

כי תיכף במלוך יואש שם יהודע פקודות על בית ה' להעלות עולות ה' ככתוב בתורת ה', רצה לומר עולת תמיד, וזה היה בא מתרומת הלשכה שהם ממחצית השקל שהיו תורמין ובוודאי היו גובין מחצית השקלים תיכף מעת שמלך יואש והוקם פקודת בית ה' על מכונו, ושירי הלשכה היה הולך לבדק הבית.

מבואר שמבין ששירי הלשכה היו הולכים לבדק הבית, ולכן מבואר בפסוקים שגם הכסף של מחצית השקל מגיע לבדק הבית. לעומת זאת, על הסיפור בדברי הימים כתב:

נראה שבזה רצה שיקבצו כסף השקלים של השנים שמלכה עתליה כיון שכסף הזה נלקח לבעלים הרי כאילו לא נתנוהו... ולכן נזכר בדברי הימים שנתנו קול ביהודה ובירושלים להביא משאת משה וכו' רוצה לומר מחצית השקל של שנים עברו... שם (בדה"י) נזכר הארון שנעשה לתקלין חדתיך וזה נתנו בחוץ ופה (במלכים) נזכר הארון של תקלין חדתיך... הארון של תקלין עתיקין שהיה כולו לבדק הבית... זה היה מתקלין עתיקין שהיה כסף רב והיה מספיק לחדש בית ה'... וכאן (במלכים) מדבר מתרומת שירי הלשכה שהיה מיוחד לחזק את בית ה' ולא לחדשו.

לדבריו, שני הארונות יוחדו מראש כל אחד לסוג אחר של מחצית השקל – הארון שמחוץ למקדש הוא לתקלין עתיקין וממנו עשו אף כלים למקדש, והארון שבתוך המקדש הוא לתקלין חדתיך. אומנם, עדיין צריך להבין מדוע הניחו את הארון של התקלין חדתיך בחוץ,

הרי במשנה (שקלים ו, ה) משמע שגם הוא היה בעזרה¹. ועוד קשה, מניין לנו שמהכסף של השקלים העתיקים מותר להביא כלי שרת. שהרי בתוספתא (שקלים ג, א) נאמר שהשקלים העתיקים נופלים לשיירי הלשכה, והתנאים נחלקו (בשקלים ד, ד – יובא לקמן) האם ניתן להביא כלי שרת ממותר תרומת הלשכה, אך לכאורה לא מצאנו דעה שמתירה להביא כלי שרת משיירי הלשכה².

4. דברי הרד"ק על התרומה בימי יואש

כתב הרד"ק (מלכים ב' יב, ה):

ואם תאמר, כיון שנתנו השקלים לבדק הבית ממה היה להם התמידים באותה שנה שהיו לוקחין אותן בכל שנה מתרומת השקלים? ונראה כי נתרשלו מלהביא אותה תרומה אותן השנים שמלכה עתליהו... ומפני זה הוצרך יהואש להחזירם ולהעביר קול, ולהביא משאת ה', והטובים שבהם שבו אל ה' בכל לבם הביאו מה שהם חייבין מהשנים שעברו, והספיק לזה ולזה.

לדבריו, מותר להשתמש בכסף של השקלים הישנים גם לבניין הבית, וכל כסף השקלים הספיק גם לקרבנות וגם לבדק הבית. ולכאורה יוצא מדבריו שאפשר להביא קרבנות ממחצית השקל של שנה שעברה, ואם כן לכאורה לא מובן מדוע צריך לעשות הבדל בין השקלים הישנים לעתיקים, וכמפורש במסכת שקלים³.

ב. דברי חז"ל על הכנת כלי שרת מן הכסף

1. דברי חז"ל במסכת כתובות על ההבדלים בעשיית הכלים מן הכסף שנאסף

לגבי ההבדל בהכנת הכלים מהכסף שנקנה, שאל רב הונא (כתובות קו, ב) האם מביאים את כלי השרת מקדשי בדק הבית כדין צורך הבית, או מתרומת הלשכה כדין צרכי קרבן, ורב ענה לו שבאים מתרומת הלשכה. רב הונא הקשה עליו מהאמור בדברי הימים שבימי יואש עשו את כלי השרת בכסף שנאסף לבדק הבית, ורב ענה שבמלכים נאמר שלא עשו. ובכל אופן יש סתירה בין הכתובים ועל כך תירצה הגמרא:

-
1. ואמנם מפורש במשנה (שקלים ב, א) שהיו שופרות גם במדינה, והרמב"ם (הל' שקלים ב, א) כתב שהיו גם שופרות של שקלים עתיקים במדינה, אבל זה לא אומר שאת השופר הראשי של שקלים עתיקים שבמקדש ישימו מחוץ למקדש.
 2. שיירי הלשכה משמשים לצרכי העיר, ולא מצאנו שמשמשים בהם לצרכי המקדש באופן ישיר. ויש צד לומר שלא יהיה ניתן לקדש ולעשות כלי שרת מכסף שדרגתו פחותה ומשמש לצרכים שאינם דווקא צרכי המקדש.
 3. והמאירי (שקלים א, א) כתב: "שמ"מ אם לא באו החדשים לוקחים מן הישנים, מ"מ מצוה בחדשים", ולפי דבריו מובנים דברי הרד"ק ופירושו לפסוקים.

לא קשיא כאן שגבו והותירו וכאן שגבו ולא הותירו. וכי גבו והותירו מאי הוי?
לב בית דין מתנה עליהם: אם הוצרכו הוצרכו, ואם לאו יהיו לכלי שרת.

רש"י פירש שהכוונה שאם גבו לבדק הבית ונשאר כסף, יהיה אפשר להשתמש בו גם לכלי שרת. לפי זה, פירוש הכתוב בדה"י: "וככלותם הביאו לפני המלך ויהודע את שאר הכסף ויעשהו כלים לבית ה' כלי שרת", הוא שמלכתחילה לא השתמשו בכסף לכלים, ורק ממה שנשאר השתמשו לכלים. ורש"י במהדו"ק (מובא בשטמ"ק) הוסיף וביאר שהדבר נלמד מן הלשון 'בכלותם': "בכלותם לחזק מכסף הנדבה המובא לבדק הבית, בימי יואש קא משתעי קאי קרא בדברי הימים".

לכאורה מבואר מקושיית רב הונא על רב ומהתירוי, שהכסף שמוזכר בדברי הימים הוא כסף בדק הבית, למרות שנאמר במפורש באיסוף שציוו להביא 'משאת משה עבד האלוקים' ולא מוזכרת שם שום לשון של 'בדק הבית' מלבד בשימוש בפועל בכסף לחיזוק הבית. אומנם יש לציין שבתחילה נאמר שיואש ציווה את הלויים "צאו לערי יהודה וקבצו מכל ישראל כסף לחזק את בית אלוקיכם", ומפורש שרצה לאסוף לחיזוק בדק הבית, ורק לאחר מכן כשלא צלח הדבר, עשה יואש את הארון שאליו ציווה להביא 'משאת משה עבד ה'" ויתכן שזה כולל גם בדק הבית.

2. דעות תנאים נוספות לגבי המקור שממנו באים כלי שרת

לאחר מכן, מובאות בגמרא דעות תנאים נוספות באשר למקור שממנו באים כלי שרת:

תנא דבי רבי ישמעאל: כלי שרת באין מתרומת הלשכה, שנאמר: 'את שאר הכסף'; איזהו כסף שיש לו שיריים? הוי אומר זה תרומת הלשכה.

וכן מובאת המשנה במסכת שקלים (ב, ד):

ר"ע אומר: מותר תרומה לקיץ המזבח, מותר נסכים לכלי שרת. רבי חנינא סגן הכהנים אומר: מותר נסכים לקיץ המזבח, מותר תרומה לכלי שרת.

מפורש בדעת ר' ישמעאל שקונים כלי שרת מתרומת הלשכה⁴, והוא למד זאת מן הפסוק בדברי הימים. בדבריו לא התפרש כיצד מתיישב הדבר עם הפסוק במלכים שמפורש בו שלא עושים כלים מהכסף. ולכאורה ניתן לומר שלשיטתו יש הבדל בין הסיפורים: בדה"י מדובר על מחצית השקל, ובמלכים מדובר על קדשי בדק הבית. ולכן מפורש שמקדשי בדק הבית לא מכינים כלים, אך ממחצית השקל ודאי שמכינים.

4. דעת ר' ישמעאל מוזכרת גם במשנה (שקלים ד, ד): "מותר תרומה לכלי שרת", וכאן משמע שרק הנשאר מתרומת הלשכה משמש לכלי שרת, ולא התרומה עצמה כמו שהיה אפשר להבין בלשונו המובאת בברייתא. וכן מבואר בתוספות (ד"ה תנא דבי) ובתלמיד הרשב"א וברא"ש (מובאים בשטמ"ק).

3. ברש"י מהדו"ק שבשיטה מקובצת מפורש שניתן להביא כלי שרת גם מתרומת הלשכה לעיל התבאר בדעת רש"י שלפי רב, הפסוק בדברי הימים מדבר על הנשאר מכספי בדק הבית, וממנו הביאו כלי שרת. היה אפשר להבין שלמסקנה רב חולק על ר' ישמעאל, וסובר שאסור להביא כלי שרת מתרומת הלשכה. אך ברש"י מהדורא קמא (המובא בשיטה מקובצת בכתובות קו, א) כתב:

כאן שגבו לצורך בדק הבית והותירו מן הבנין, נעשין כלי שרת מאותו מותר כסף שהובא לבדק הבית; אבל אם לא הותירו, כגון שגבו לבדק הבית ועדיין בדק הבית לא החזיקו – לא שבקינן בנין הבית משום צורך כלי שרת, ונעשין מתרומת הלשכה. ורב נמי לא אמר (רב) (אין)⁵ עושין מתרומת הלשכה, אלא דגבו ולא הותירו.

לפי דבריו מיושבת לשונו של רב: בתחילה עושים את כלי השרת מתרומת הלשכה, שבאמת זה המצב הרגיל במקרה שגבו לבדק הבית ולא הותירו, כי כלי שרת הם צורך קרבן, אך כאשר נשאר מכספי בדק הבית ניתן להביא גם מהם את כלי השרת, וזה המתחדש בפסוקים בדברי הימים. אמנם לכאורה עדיין יש הבדל בין הבנת רב להבנת ר' ישמעאל בפסוק בדברי הימים, שאותו ר' ישמעאל דורש על תרומת הלשכה ולא על קדשי בדק הבית, וכן מבואר בדברי הריטב"א (כתובות שם) שר' ישמעאל חולק על המתבאר בגמרא שהפסוק מדבר על גבו לבדק הבית והותירו. ולפי זה צריך להבין כדעת איזה תנא סובר רב, שהרי ר' ישמעאל דורש את הפסוק אחרת לגמרי. ולכאורה צריך לומר שבאמת רב טעמא דנפשיה קאמר, ותנא הוא ופליג, ואת הפסוקים מפרש רק על בדק הבית, ויש הבדל בין מקרה שבו גבו והותירו לבין מקרה שבו גבו ולא הותירו. ואת הדין שניתן להביא כלי שרת מתרומת הלשכה הוא לומד מסברה, שאם כלי השרת הם צורך קרבן אז וודאי שבאים מתרומת הלשכה, ולא צריך פסוק מיוחד לשם כך.

4. תלמיד הרשב"א מפרש שלדעת רב כלי שרת מגיעים רק מתרומת הלשכה והנה, בשונה מדעת רש"י שהתבארה במהדורא קמא, תלמיד הרשב"א (מובא בשטמ"ק שם) מפרש שרב סובר למסקנה שכלי שרת מגיעים רק מתרומת הלשכה, וכמו שהתברר בשאלה שהם 'צורך קרבן' ולא יכולים לבוא מצורך בניין. ומה שנאמר בגמרא שאם גבו והותירו הם יכולים לבוא מקדשי בדק הבית, זה תירוץ לדעת רב הונא; כי באמת רב הונא ידע את הסתירה בין הכתובים, וסבר שאם גבו והותירו אכן ניתן להביא מקדשי בדק הבית, אך שאל מה הדין במקרה שגבו ולא הותירו – האם מותר להביא גם מקדשי בדק הבית, או שדווקא מתרומת הלשכה. ומפרש תלמיד הרשב"א את דעת רב:

ופשיט ליה רב דאין נעשין אלא מתרומת הלשכה. פירוש, ואפילו בגבו והותירו אין עושין מהן כלי שרת. ולהכי מוטיב ליה מדכתיב ובכלותם הביאו וגו', ואהדר

5. לכאורה צריך להגיה ולמחוק מילה זו, שהרי רב אמר שכן עושים מתרומת הלשכה.

ליה רב: דאקרייך כתיבי לא אקרייך נביאי, אך לא יעשה גו', פירוש, כיון דכתיב להדיא בנביאי לא יעשה בית הספות כו', מעתה על כרחך אית לך לפרושי דהא דכתיב וככלותם גו' את שאר הכסף, היינו תרומת הלשכה, וכדתנא דבי ר' ישמעאל לקמיה.

מבואר מדברי תלמיד הרשב"א שבדברי הימים מדובר על תרומת הלשכה, והיא ממחצית השקל, ולשיטת רב רק ממנה ניתן להביא כלי שרת, ולא מדובר בדברי הימים על הכסף שנשאר מכספי בדק הבית, אך במלכים מדובר על הכסף של בדק הבית וממנו לא עושים כלי שרת. ולפי פירושו של תלמיד הרשב"א מיושב היטב פשט הפסוקים בדברי הימים שעוסק רק בכספי מחצית השקל, ולא הוזכרו שם כספים נוספים⁶. וכן מיושב שדעת רב מתאימה לדעת ר' ישמעאל, ורב לא סבר כלל שניתן להביא כלי שרת מקדשי בדק הבית.

ג. ההבדל בין המיקום של הארונות

בירושלמי (שקלים ו, ד) התייחסו לסתירות בין המיקום של הארונות ובין הכנת הכלים מהכסף, ושם נאמר (ע"פ גרסת הגר"א):

ר"ש בר נחמני בשם ר' נתן אמר: ב' נדבות עשה. ותנא דבי ר"י: נדבה אחת – מאי 'ככלותם'? אחרי שהותירו. וקשיא על דר"י כתיב ויקח יהודע... ויתן אותו אצל המזבח, וכתיב... ויתנהו בשער בית ה' חוצה. רב הונא אמר מפני הטמאים.

הרי שלדעת ר' נתן מדובר בשתי תרומות שונות, ורק מאחת הכינו כלים⁷, ולכן גם מדובר על שני ארונות במקומות שונים; ואילו לדעת ר' ישמעאל מדובר באותה תרומה, אלא שהניח ארון נוסף גם לטמאים⁸. ולדעת דבי ר' ישמעאל המוזכר בירושלמי יוצא שהלימוד מהמילה 'בכלותם' שונה ממה שנאמר בשמו בבבלי, ולכאורה מתאים דווקא לדעת רב המפרש שאם 'גבו והותירו' לבדק הבית מותר להשתמש בכסף לכלים. אלא שצריך להבין

6. תלמיד הרשב"א מסיים את דבריו בכך שאמנם יש קצת דוחק בפירושו (במהלך הגמרא), אך פירושו מתרץ קושיות גדולות ולכן הוא מעדיף אותו מפירוש רש"י.

7. בפשטות הנדבה המוזכרת במלכים היא לבדק הבית ובה לא הכינו כלים, והנדבה המוזכרת בדברי הימים היא למחצית השקל ובה הכינו כלים, וכן כתב ר"ש סיריליאו בפירושו, והביא כן בשם 'גאון'. אך במראה הפנים כתב שגם לפי תירוץ זה מדובר בשתי הנדבות לבדק הבית, אך בדברי הימים מדובר שגבו והותירו ובמלכים שגבו ולא הותירו, וכדברי הבבלי בכתובות. ולא הבנתי דבריו, שכן לפי זה אין הבדל מהותי בין התירוצים של ר' נתן ורבי ישמעאל, שלפי שניהם אם גבו והותירו מותר להשתמש במותר לכלי שרת. ושמה סובר מראה הפנים שר' ישמעאל מתיר להשתמש רק כשגבו והותירו למחצית השקל ולא לבדק הבית, ואז יוצא שיש הבדל בין הדעות.

8. הגר"ק מביא פירוש נוסף: מדובר באותו ארון, ובשלב מסוים הוציאו אותו החוצה כדי שגם הטמאים יוכלו לתרום.

מה כוונת ר' ישמעאל: האם מדובר על נדבת מחצית השקל, והנשאר זה מותר התרומה, או שמדובר על נדבת בדק הבית והנשאר זה אחרי שסיימו לחזק את בדק הבית.

לכאורה, מסתבר יותר להשוות את דעת ר' ישמעאל לדבריו המפורשים במשנה בשקלים, שלפיהם עושים את כלי השרת מתרומת הלשכה, אך ייתכן לומר שר' ישמעאל סובר שניתן לעשות כלי שרת גם מהנשאר מבדק הבית. ומצאתי בפירוש ר"ש סירליאו המפרש שר' ישמעאל בירושלמי סובר שניתן לעשות כלי שרת מבדק הבית, והדבר מתאים לתירוץ הבבלי 'גבו והותירו'. וכן כתב בפירוש 'פני זקן' מקאמרנא.

ד. הקשר בין כספי מחצית השקל לבדק הבית

1. המקור של כספי בדק הבית

נראה שכדי להבין את הדברים יותר, צריך להעמיק במקור הראשוני של כספי בדק הבית. לכאורה במשניות שקלים לא נאמר שיש שופר לנדבת בדק הבית, אלא מפורשים רק הדינים של אדם המקדיש את נכסיו לבדק הבית, וכן מפורש במשנה (שקלים ה, ו) ובתוספתא (ב, ה) שיש 'לשכת בדק הבית', אך צריך להבין מניין מגיע אליה כספים. ובתנ"ך מוזכר איסוף ישיר לחיזוק בדק הבית⁹, ויחד עם זאת גם איסוף למחצית השקל, וצריך להבין את היחס בין הדברים. והנה, מצאנו בתוספתא (שקלים ב, ה):

תורמין על המשכון ועל הגבוי ועל העתיד לגבות... ומועלין בהן כל שנתן, עברה שנתן אין מועלין בהן, [ו]אלו ואלו נופלין ללשכת בדק הבית.

לפי התוספתא, התנאים נחלקו בשאלה האם ומתי מכוונים בתרומת הלשכה גם על מי שעדיין לא שילם מחצית השקל, ובסיכום העניין נאמר שכל מה שנשאר אחרי השנה נופל ללשכת בדק הבית. בביאור התוספתא נראה שניתן לפרש שלושה פירושים. המנחת יצחק כתב:

9. מלבד מה שמפורש בנוגע ליואש, מצינו גם ביאשיהו שחזק את בדק הבית מכסף שנאסף, שכך נאמר (דברי הימים ב לד, ח-י): "(ח) ובשנת שמונה עשרה למלכו לטהר הארץ והבית שלח את שפן בן אצליהו ואת מעשיהו שר העיר ואת יואח בן יואחז המזכיר לחזק את בית ה' אלקיו: (ט) ויבאו אל חלקיהו הכהן הגדול ויתנו את הכסף המובא בית אלקים אשר אספו הלויים שמרי הסף מיד מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל ומכל יהודה ובנימן וישבו ירושלים: (י) ויתנו על יד עשה המלאכה המפקדים בבית ה' ויתנו אתו עושי המלאכה אשר עשים בבית ה' לבדוק ולחזק הבית".

10. כך גורס הר"ש ליברמן, ולכאורה יש לזה משמעות רבה, ולפי זה מפרש שמחבר את המשפט הזה למשפט הקודם, ויוצא 'שאלו ואלו' מדבר על אלו שעברה שנתם ועל אלו שבאו אחרי הפרק האחרון ('כל שנתן'). שהרי אפשר להבין שמדובר על המשפט שלפניו: 'המשכון והגבוי והעתיד לגבות'.

אלו ואלו – שקלים שנשארו אחר הג' תרומות, ושקלים שכבר נגבו בעת הפרשתם ולא באו עדיין ללשכה, ואותם שלא נגבו עדיין אם באו אחר ג' תרומות.

לדבריו, גם שיירי הלשכה וגם שקלים שהגיעו באיחור הולכים ללשכת בדק הבית לאחר שעברה השנה. לפי זה מצאנו מקור גדול ללשכת בדק הבית – שיירי הלשכה, שהרי רוב הכסף של מחצית השקל היה נשאר בלשכה, ורק תשע קופות של ג' סאין היו נתרמות לתרומת הלשכה, כמפורש במשנה (שקלים ג, ב).

אומנם בתוספתא כפשוטה פירש אחרת את התוספתא, ולדבריו מדובר רק על השקלים שהגיעו ללשכת מחצית השקל לאחר ג' התרומות באותה שנה ובשנה שאחריה, והתוספתא סוברת שמהם בונים את המזבח וההיכל והעזרות. והביא סיוע לדבריו מרש"י (ב"מ נח, א ד"ה ועל העתיד), הסובר שכסף זה מגיע לשופר 'תקלין עתיקין' וממנו בונים את חומת העיר ומגדלותיה. ולכאורה יש לדחות, דאדרבה, מפורש במשנה (שקלים ד, ב) שאת חומת העיר ומגדלותיה בונים משיירי הלשכה, ויוצא ששיירי הלשכה ותקלין עתיקין משמשים לאותה מטרה, ועל כרחנו שאין ביניהם הבדל מהותי, וכדברי המנחת יצחק ששניהם נחשבים שיירי הלשכה. ועוד, שמפורש ברש"י שמשמש לצרכי העיר, ולא ברור מניין למד שמשמש לצרכי בניין המקדש. ואמנם הרמב"ם (הל' שקלים ד, ח) פסק שגם צרכי בניין המקדש מגיעים משיירי הלשכה, אך ברש"י זה לא מפורש.

ונראה לפרש את התוספתא באופן שלישי, המתאים לפירושו של המנחת יצחק, אך לא מטעמו: המשפט "אלו ואלו נופלין ללשכת בדק הבית" אינו מוסב על הרישא: "הגבוי ועתיד לגבות" וכו', אלא על "כל שנתן ועברה שנתן", ובעצם מובא כאן דין כללי בדיני מעילה במחצית השקל שבלשכה, ואין קשר בין המשפט הזה למחלוקת התנאים שברישא האם תורמין על העתיד לגבות. וכוונת התוספתא לומר שגם השקלים שנשארו בלשכה אחרי התרומה כל שנתם, וגם אלו שהגיעו ללשכה לאחר שנתם, והכוונה בעצם ל'תקלין חדתי' ותקלין עתיקין', הכל נופל ללשכת בדק הבית. וכן מפורש בתוספתא במקום אחר (שקלים ג, א): "תקלין חדתי' שבכל שנה ושנה, ועתיקין שלא שקל אשתקד, שוקל שנה הבאה. אילו ואילו נופלין לשיירי לשכה". והלשון הדומה: "אלו ואילו נופלין" יכולה ללמדנו שזו גם כוונת התוספתא כאן, שגם השקלים שעברה שנתם והגיעו למקדש לאחר הזמן, וגם השקלים שנשארו בלשכה כל שנתן, נופלים ללשכת בדק הבית כדין כל שיירי הלשכה. ושתי ההלכות הללו אומרות את אותו דבר בלשון אחרת. ומתאימה התוספתא שלנו לדעת ר"מ¹¹ המובאת בבבלי (קידושין נד, א): "מועלים בחדתי' ואין מועלים בעתיקים, (דברי ר' יהודה): ר' מאיר אומר: מועלין אף בעתיקים, שהיה ר"מ אומר: מועלין בשיירי הלשכה".

11. ולפי רב מתרצת הגמרא שם שצריך לגרוס 'ר' יהודה' ולא 'רבי מאיר', עיי"ש בסוגיה.

2. במשנה מפורש שגם צרכי העיר מגיעים מכספי מחצית השקל

והנה, נאמר במשנה (שקלים ד, ב):

כבש פרה וכבש שעיר המשתלח, ולשון שבין קרניו, ואמת המים, וחומת העיר ומגדלותיה, וכל צורכי העיר – באין משיירי הלשכה.

לכאורה אנו רואים מכך שגם דברים שאינם צורך המקדש, ממומנים מכספי מחצית השקל שנשארו בלשכה אחרי שהרימו ממנה את הכסף לצורך הקרבנות של השנה. ומסתבר שאם ניתן להשתמש לצרכים אלו מכספי שיירי הלשכה, ודאי שניתן להשתמש לצרכי בניית המקדש עצמו. אך יש צד לומר שקדושת המקדש גדולה יותר, ולכן יש לבנותו דווקא מכסף שנאסף במיוחד לכך, ולא משיירי הלשכה.

ה. בניין המקדש – מתרומת הלשכה או מלשכת בדק הבית?

1. מחלוקת גרסאות במקור הכסף לבניין המקדש

בירושלמי (שקלים ד, ב) ובבבלי (כתובות קו, א) מוזכרים דברים נוספים שהיו משתמשים בהם אפילו מתרומת הלשכה, שהוא הכסף שמרימים לצורך הקרבנות: שכר ת"ח המלמדים את הכהנים את עבודת הקרבנות, שכר מבקרי מומים, שכר מגייה ספרי העזרה, שכר דייני גזילות, שכר נשים המגדלות בניהם לפרה. ובנוגע לשכר נשים האורגות פרוכות, נחלקו האם מגיע מ'תרומת הלשכה' או מ'תרומת בדק הבית'. ובעניין הבניין עצמו של המקדש, נאמר בירושלמי לפי גרסתנו: "מזבח העולה וההיכל והעזרות באין משיירי הלשכה, חוץ לעזרות באין מלשכת בדק הבית". הרי שיש דברים הבאים משיירי הלשכה, ויש דברים הבאים מלשכת בדק הבית¹². ובירושלמי לעיל משמע שיש מושג כזה "תרומת בדק הבית", וצריך להבין מתי מרימים אותו. עוד מבואר בהמשך הירושלמי ששיירי הלשכה המדוברים כאן

12. הפני משה מפרש ששני הדברים הם בניין, אך יש בניין שממומן מכספי הלשכה, ויש בניין שמחוץ לעזרות שממומן מכספי בדק הבית, וצריך להבין מה ההבדל בין הדברים. וכן כתב בקרבן העדה ש'חוץ לעזרות' הכוונה לעזרת נשים חיל וחומת העיר ומגדלותיה.

הם לאחר שעברה השנה שבה נתרמו "והכא חוץ לשנתו אנן קיימין"¹³, ויוצא שבאותה שנה לא ניתן עדיין להשתמש בשיירי הלשכה לצרכים אלו¹⁴.

הגר"א גורס בירושלמי אחרת, ולגרסתו כך נאמר:

מזבח העולה וההיכל והעזרות באים מבדק הבית, חוץ לעזרות באין משיירי הלשכה.

ומפרש בתקלין חדתין שהבניין של המקדש מגיע מקדשי בדק הבית, אך חוץ לעזרות שזהו צרכי העיר וכו', מגיעים משיירי הלשכה כמפורש במשנה. ודינים אלו מפורשים גם בבבלי (כתובות קו, א-ב), ושם נאמר על ההיכל והעזרות:

מזבח העולה והלשכות והעזרות באין מקדשי בדק הבית, חוץ לחומת העזרה באין משיירי הלשכות. זו היא ששנינו: חומת העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר באין משיירי הלשכה.

מפורש בבבלי גרסת הגר"א וכפירוש התקלין חדתין, שכל צרכי בניין המקדש מגיעים מקדשי בדק הבית, ושאר צרכי העיר מגיעים משיירי הלשכה. ולפי זה יוצא שמדרגתם של קדשי בדק הבית גדולה יותר, שהרי אין משתמשים בהם לצרכי העיר, ודווקא השאריות שנשארו בלשכת מחצית השקל יכולות לשמש לצרכי העיר. אמנם לפי גרסת הגר"א, צריך לשנות גם בהמשך את הגרסה שלפנינו, שם נאמר בירושלמי: "והא תני אבני המזבח ההיכל והעזרות מועלין בהן, וכי יש מעילה בשייריים?!" הרי שאבני המזבח מגיעות משיירי הלשכה, ולא מתרומת בדק הבית, ולשיטת הגר"א, גם כאן צריך לגרוס אחרת: "אבני ירושלים", וזה דוחק.

ולכאורה נראה שיש בדבר מחלוקת בבלי וירושלמי: לפי הבבלי צרכי בניין המקדש באים מלשכת בדק הבית, ושיירי הלשכה משמשים לצרכי בניין ירושלים. לעומת זאת, לפי הירושלמי שיירי הלשכה משמשים גם לבניין המקדש, שהרי בסופו של דבר גם שיירי הלשכה מגיעים לבדק הבית, וכפי שהתבאר לעיל בתוספתא. אך בכל זאת מעדיפים לבנות את המקדש עצמו מכסף שהגיע ממחצית השקל של כל ישראל, שקדושתו גדולה יותר, ולא

13. הירושלמי לומד זאת מכך שלפי ר"מ יש מעילה בשיירי הלשכה, ובמקום אחר נאמר שאין מעילה במזבח ובהיכל וכו' שנעשים מהשיירים, ולכן מתרצים שמדובר אחרי שעברה שנתן שאז מודה ר"מ שאין מעילה. ויש לציין שבבבלי (קידושין נד, א) משמע שלפי ר"מ יש מעילה גם בשקלים עתיקים. והתוספתא שם תירצו שגם 'שקלים' עתיקים' מדובר בתוך שנה מההבאה, שעדיין זה נחשב 'תרומה חדשה', ולכן ניתן להביא מזה קרבנות, ולכן גם יש בזה מעילה. אך אחרי ש'עברה שנתן' מותר להשתמש בשיירי הלשכה ובשקלים העתיקים (שהולכים גם הם לשיירי הלשכה) לצורך בניית המקדש, ואז אין בהם מעילה.

14. בתקלין חדתין כתב שזה משום שאולי יצטרך הכסף לקרבנות אותה שנה, וכן מבואר בתוספתא קידושין (הנזכר בהערה הקודמת).

מכסף שהוקדש מלכתחילה לבדק הבית. ושורש המחלוקת הוא במהות של כספי מחצית השקל, וכן במקור של כספי לשכת בדק הבית. ולפי זה מובן גם הדין שהוזכר בהמשך הירושלמי לגבי מעילה בשיריים, שהקשו מדוע יש מעילה באבני מזבח והיכל, הרי לדעת ר"מ אין מעילה בשיריים אחר שנתם, ומפורש שמניחים באופן פשוט בירושלמי שאבני מזבח באים משיירי הלשכה. והיה אפשר לומר שסוגיה זו בירושלמי חולקת על הנאמר בבבלי (קידושין נד, א) שלפי ר"מ מועלים גם בעתיקים, ולפי הירושלמי אין מעילה לר"מ בעתיקים אחרי שעברה שנתם, אך התוספות (קידושין שם) נקטו שרק בתוך שנתם מועלים לפי ר"מ, וכסוגיית הירושלמי כאן. ועל כל פנים מוכח מדברי התוספות שם שהניחו שהמזבח והעזרות נבנים משיירי הלשכה ואף גרסו כך בירושלמי, ושלא כגרסת הגר"א.

2. רמב"ם: הפרוכות מבדק הבית, והמזבח וההיכל והלשכות משיירי הלשכה

הרמב"ם (הל' שקלים ד, ב) כתב בנוגע לפרוכות:

פרוכות של היכל תחת בנין עשויות ואינן באין מתרומת הלשכה, אלא מקדשי בדק הבית. אבל פרוכות של שערים באין מתרומת הלשכה.

ובנוגע להיכל ולעזרות כתב (שם, ח):

וכן מזבח העולה וההיכל והעזרות נעשין משיירי הלשכה.

וצריך להבין את היחס בין הדברים, שלכאורה אם פרוכות ההיכל נחשבות בניין ולכן באות מקדשי בדק הבית, ודאי שההיכל עצמו נחשב כבניין, וגם הוא אמור לבוא מקדשי בדק הבית ולא משיירי הלשכה. ועל כל פנים, מפורש שהרמב"ם פסק כגרסה המופיעה לפנינו בירושלמי, שגם ההיכל והעזרות מגיעים מן הלשכה, אלא שכתב שזה מ'שיירי הלשכה' ולא מ'תרומת הלשכה' כמו שכתוב לפנינו. ולכאורה צריך לומר שגם בכתובות כך גרסתו. אך הכס"מ במקום תמה על הרמב"ם, מדוע פסק כירושלמי ולא כבבלי.

3. הרמב"ם מזכיר בכמה מקומות קשר בין כספי מחצית השקל לבדק הבית

והרמב"ם כתב (הל' ערכין וחרמין ח, א):

בחמשה עשר באדר בית דין נפנין לחפש ולבדוק על צרכי צבור ועל ענייני ההקדשות... כדי שיהיה הכל עתיד עם תרומת שקלים לחזק את בית אלוקינו.

וקצת משמע מדבריו שגם תרומת השקלים מיועדת לחזק את בדק הבית¹⁵, והדברים מתאימים לשיטתו לעיל, ששיירי הלשכה משמשים לבניין העזרות. במקום נוסף מדברי הרמב"ם נראה שיש קשר בין קדשי בדק הבית לבין תרומת השקלים, שבנוגע לנדבת גוי כתב (שם א, יא):

15. אם כי ניתן לומר שכוונתו בעיקר שההקדשות משמשים לבניין הבית, והכוונה להקדש בדק הבית.

גוי שאמר דמי עלי או דמי פלוני – נותן כפי נדרו ואינו נופל ללשכה, שאין מקבלין מן הגויים נדבה או נדר לחזק בדק הבית או בדק ירושלים, שנאמר: 'לא לכם ולנו לבנות בית לאלוקינו', ונאמר: 'ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים'.

לכאורה דין זה והלימוד מהפסוק מפורש במשנה (שקלים א, ה) בנוגע למחצית השקל ולא בנוגע לנדבה או נדר, ובהלכות שקלים (א, ז) פסק הרמב"ם סתם שאין מקבלים מהגויים מחצית השקל. ולכאורה מקורו הוא בירושלמי (שקלים א, ד), שבו מוזכרת גם ברייתא מן התוספתא (א, ג): "אין מקבלין מהן הקדש נדבה לבדק הבית", ומבואר שלא רק מחצית השקל אין מקבלים מהם אלא גם הקדש לבדק הבית, אך עדיין לא ברור מדוע הביא את הפסוק שנאמר במשנה על מחצית השקל¹⁶. ובפירוש המשנה הביא הרמב"ם גם את דברי הירושלמי באותה הלכה, שלפיהם אין מקבלין מהן לאמת המים ולחומת העיר ומגדלותיה, משום "ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים", ופסוק זה נאמר בנחמיה בנוגע לבניית חומת העיר, אך עדיין לא מיושב מדוע הביא הרמב"ם את הפסוק שהוזכר במשנה על מחצית השקל בדיני בדק הבית. ובאמת הרמב"ם הזכיר זאת גם בדיני מחצית השקל, שכתב (הל' שקלים א, ח) שבונים את המקדש ואת ירושלים משיירי הלשכה, שמגיעים ממחצית השקל, ואז כתב: "וגוי שהתנדב מעות לדברים האלו או שהתנדב לעשות עמהם בחנם – אין מקבלין ממנו ואפלו גר תושב, שנאמר: 'לא לכם ולנו לבנות בית לאלוקינו', ונאמר: 'ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים'. אך על כל פנים יש לשאול מדוע הביא הרמב"ם פסוק זה במקום אחר גם על בדק הבית¹⁷.

4. ביאור דעת הרמב"ם

ולכאורה נראה שהרמב"ם נוקט שמחצית השקל קשורה לבדק הבית, שהרי לשיטתו גם שיירי הלשכה הולכים לבניין בית המקדש, ולכן אין משתמשים בערכים וחרמים של גוי לבדק הבית, ולכן גם אין מקבלים מהם מחצית השקל שהיא הולכת גם לקרבנות הציבור של עם ישראל וגם לבניין הבית. ולפי שיטת הרמב"ם מיושב גם מדוע הזכירו במשנה במסכת שקלים את הפסוק 'לא לכם ולנו לבנות בית לאלוקינו', שהרי לכאורה לא מדובר כאן על בניין הבית אלא על מחצית השקל, אלא שבאמת גם שיירי הלשכה מגיעים לבניין בית המקדש, ולכן הזכיר זאת הרמב"ם בשני המקומות כדי ללמדנו שלא מקבלים מהגויים

16. ובאמת פשט הפסוק אכן מדבר על בניית הבית ולא על מחצית השקל, ויתכן שבגלל זה הביא הרמב"ם פסוק זה על בדק הבית, אך סוף סוף המשנה למדה מכך למחצית השקל.

17. וכאן באמת מחדש הרמב"ם שגם מגר תושב אין מקבלים, ושם מתחדש שלא רק בניין ההיכל וירושלים ממש לא מקבלים מהם, אלא גם 'בדק' כלומר חיזוק המקדש וירושלים, אך עדיין הכפילות צריכה ביאור.

מחצית השקל שבסופו של דבר היא מגיעה לבניית המקדש וירושלים, ולהם אין שותפות בבניית המקדש ובבניין ירושלים.

ולפי שיטת הרמב"ם, לכאורה מיושב הקשר בין איסוף מחצית השקל בימי יואש לבין בדק הבית, שהרי בפסוקים משמע שאספו גם את הכסף של השקלים לבניין המקדש; שבאמת גם כספי מחצית השקל יכולים להגיע לבניין המקדש, אלא שצריך לעשות זאת משיירי הלשכה. ועדיין צריך להבין מדוע אי אפשר לארוג פרוכות משיירי הלשכה, ומה היחס המדויק בין שיירי הלשכה לבין לשכת בדק הבית. דיש דברים שמגיעים משיירי הלשכה, ויש דברים שמגיעים מבדק הבית.

ושיטת הרמב"ם מתאימה לכאורה לשיטת המלבי"ם, ששיירי הלשכה הולכים לבניין בית המקדש, ולכן אסף יואש את השקלים משנה שעברה לדבר זה. אך עדיין לא מיושב, לשיטת הרמב"ם והמלבי"ם, כיצד עשו מכסף זה גם כלי שרת, שהרי כלי שרת לא מגיעים משיירי הלשכה, ואף לא מלשכת בדק הבית. ובאמת נראה שהרמב"ם נקט שרק לכתחלה מביאים כלי שרת ממותר נסכים, שבהלכות שקלים (ד, ב) כתב: "המנורה וכלי שרת – מצוותן שיבואו ממותר הנסכים... ואם לא היה להם מותר נסכים – יבואו מתרומת הלשכה", ואם כן מבואר שהפסוק במלכים מתאר את המצב הלכתחילה – שבו לא משתמשים בכסף לכלי שרת, והפסוק בדברי הימים מתאר מצב שבו לא היה מותר נסכים ולכן השתמשו בכסף של מחצית השקל לכך. וגם לחידוש זה צריך למצוא מקור, שאמנם מסתבר שאם אין מותר נסכים יצטרכו להביא כלי שרת ממקום כל שהוא, אך מניין לנו שמותר להביאם מתרומת הלשכה.

5. דברי המאירי

כתב המאירי (שקלים ו, המשנה השלישית ד"ה כבר ביארנו):

כבר ביארנו שכלי שרת באים ממותר הנסכים, אבל קדשי בדק הבית אפילו גבו והותירו אין עושין מהן כלי שרת, אלא מניחין אותו לבדק הבית. ומ"מ אם לא הספיקו להם שקלים לקרבנות מוציאים מן המיוחד לבדק הבית כמו שהתבאר¹⁸ ויש אומרים כן אף לכלי שרת כל שאין להם ממקום אחר והדברים נראים.

ומבואר מדבריו חידוש גדול, שאמנם באופן עקרוני אסור להביא כלי שרת וקרבנות מכספי בדק הבית, אך אם חסר כסף לקרבנות או לכלים מותר להשתמש בשאריות של בדק הבית. ולכאורה אומר זאת מסברה, והדבר גם מתאים לפסוקים של יואש שהשתמשו בו גם לכלי שרת. ומיושב גם כיצד יתכן שאוספים את הכסף של השקלים של שנה שעברה יחד עם השקלים של השנה, ומשתמשים בו גם לקרבנות וגם לבדק הבית. ובמקום אחר כתב המאירי

18. שקלים (ה, ג), ויבאו דבריו אלו לקמן.

(שקלים ד בביאור המשנה הראשונה ד"ה שומרי ספיחין): "וכן יתבאר שכל שאין שם מותר נסכים, באין כלי השרת מתרומת הלשכה".

ומשמע מכאן שקודם כל יש עדיפות להביא כלי שרת מתרומת הלשכה, שהרי סוף סוף כלי השרת משמשים לצורך הקרבנות, והדבר מתאים לדברי הרמב"ם שאם אין מותר נסכים אז מביאים כלי שרת מתרומת הלשכה. ומה שהבאנו לעיל שאפשר להביא כלים גם מבדק הבית, הוא כמו שכתב שם 'כל שאין להם ממקום אחר', ו'מקום אחר' הכוונה מתרומת הלשכה, שרק אם אין מספיק בתרומת הלשכה ניתן להביא מבדק הבית. ומה שכתב 'וכן יתבאר', לכאורה כוונתו שיתבאר בדבריו בפרק ו' שם.

אמנם על עצם בניית הבית משיירי הלשכה, כתב המאירי בהמשך דבריו שם (פרק ד ד"ה ומעתה) שמזבח העולה וההיכל והעזרות באים מבדק הבית ולא משיירי הלשכה, והזכיר את דעת הרמב"ם שסובר אחרת. ובמסכת כתובות ביאר דבריו יותר וכתב על קניית כלי שרת (קו ע"ב ד"ה כשהיה בית המקדש):

אותו רווח נקרא מותר נסכים ועשוין ממנו קיץ למזבח וכן לוקחין מהם כלי שרת, ואם לא היה שם מותר נסכים באים מתרומת הלשכה ולא מקדשי בדק הבית, אפילו גבו לבנין והותירו אלא שממתינין עד שיצטרך לבית, שאין כלי שרת צורך מזבח שהוא מכלל הבית אלא צורך קרבן... ומזבח העולה וההיכל והעזרות וכל מה שהוא צורך הבית ולא צורך קרבן באים מקדשי בדק הבית.

ולכאורה על מנת שלא יסתרו דבריו זה את זה, נראה לבאר את כוונתו שכלי שרת לא מגיעים מקדשי בדק הבית אלא מתרומת הלשכה, כשיש כסף בתרומת הלשכה, אך אם אין כסף בתרומת הלשכה, הרי כתב במפורש שניתן להביא גם מקדשי בדק הבית. ולכאורה הדברים נכונים גם לצרכי הקרבנות, שכאן מזכיר שבדרך כלל לא משתמשים בקדשי בדק הבית לצרכי הקרבנות, אך בשקלים כתב שאם אין ברירה ניתן להשתמש בכספי בדק הבית גם לקרבנות. וכן מפורש בדבריו במקום אחר (שקלים פרק ה ד"ה המשנה השלישית), שאם אין ברירה מותר להשתמש בקדשי בדק הבית לצורך הקרבנות, אך לא להפך:

ופי' בגמ' שאם הוצרכו לקדשי מזבח כגון שלא הספיקה להם תרומת הלשכה מוציאים מהם אבל אם הוצרכו לבדק הבית ולא מצאו בלשכת בדק הבית בכדי ספוקם אין מוציאים מקדשי מזבח לצורך בדק.

לסיכום, דברי המאירי בכל המקומות מתבארים כך: מחצית השקל משמשת לצורך הקרבנות, ואם אין מותר נסכים מותר להשתמש בה גם לצורך כלי שרת, אך אסור להשתמש בה בשום אופן לבניית הבית. בדק הבית משמש לצורך בניית המקדש, ואם אין ברירה ניתן להשתמש בה גם לתרומת הלשכה, וכן במקרה שאין מספיק כסף בתרומת הלשכה וגם אין מותר נסכים, יהיה ניתן לקנות ממנה כלי שרת. ושונה שיטתו מדעת הרמב"ם רק בנושא של בניית המקדש מכספי שיירי הלשכה, שלשיטת הרמב"ם זה השימוש הרגיל של שיירי

הלשכה, ולשיטת המאירי לא בונים בשום אופן את המקדש מכספי הלשכה. ולפי המאירי מה שהשתמשו בימי יואש לבניית המקדש, זה רק בכספי בדק הבית שגם הם נאספו באותו זמן. ומה שנאמר שלא עושים כלי שרת מהכסף שנאסף הכוונה לכתחילה, אך אם אין ברירה עושים כמפורש בדברי הימים.

6. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בשינוי מקדושת בדק הבית לקדושת מזבח

לעיל הוזכר במאירי שמותר להשתמש בקדושת בדק הבית לקדושת מזבח, ובאמת דבר זה נתון במחלוקת גדולה בין הרמב"ם לראב"ד במספר הלכות וסוגיות. ומקוצר היריעה נסכם את מחלוקתם בקצרה: בירושלמי (שקלים ה, ד) הובאה ברייתא¹⁹ שבה נאמר: 'קדשי המזבח מוציאין את הראוי להן מקדשי בדק הבית, אין קדשי בדק הבית מוציאין את הראוי להן מקדשי מזבח'. והרמב"ם (הל' שקלים ד, יא) פסק זאת כפשוטו, והתיר להשתמש בקדשי בדה"ב לצורך הקרבנות כאשר אין מספיק בתרומת השקלים, וכן פסק בהלכות ערכין וחרמין (ב, ג). ואמנם במשנה (תמורה ז, ג) נאמר שאין משנים קדושת בדק הבית מקדושה לקדושה, אך הרמב"ם בפיהמ"ש מפרש שהכוונה שאם הקדיש כסף לקדושת היכל אסור לשנותו לקדושת מזבח, וכן פסק בהלכות תמורה (ד, יא).

הראב"ד חלק עליו והשיג בכל שלוש ההלכות הנ"ל ברמב"ם. לדבריו, כוונת המשנה בתמורה היא שאסור לשנות מקדושת בדק הבית לקדושת מזבח²⁰, ואת הברייתא בירושלמי הסביר שהכוונה שמותר לקחת מ'לשכת הכלים' שהוזכרה במשנה (שקלים ה, ד), והירושלמי הביא את הברייתא הזו על משנה זו, אך לא מדובר על לשכה שקדושה בקדושת בדק הבית ממש. והרמב"ם לשיטתו מבין שלשכת הכלים היא בעצם קדושת הבית, ולכן הביא את דין לשכת הכלים (הל' ערכין וחרמין ב, יב) בסמוך לדין שמותר לשנות מקדושה לקדושה (שם, ג), ומקורו בירושלמי הנ"ל שמסמיך את הדינים זה לזה, ומקשה מדוע לא נאמר במשנה שמותר לקחת מלשכת הכלים לצורך המזבח, הרי בברייתא מפורש שמותר לעשות כן²¹. ובסברת הרמב"ם שמותר לשנות מקדשי בדה"ב לקדשי מזבח, כתב מרכבת המשנה (חעלמא; הל' תמורה ד, יא) שזהו תנאי בית דין שבמקרה כזה מותר לשנות.

19. לדעת הראב"ד (הל' ערכין וחרמין ד, יב) ברייתא זו היא התוספתא בתמורה (ד, יב), שבה נאמר לפי גרסתנו: "חומר בהקדש מזבח מה שאין בהקדש בדק הבית וחומר בהקדש בדק הבית מה שאין בהקדש מזבח ונותנין הימנו להקדש הבית את הראוי לו מאילך ושלא מאילך והקדש בדק הבית אינו אלא מאילך", אך גרסתנו בה משובשת, ובירושלמי מבואר להיפך שמותר להשתמש בהקדש בדק הבית למזבח.

20. וכ"כ שם רש"י להדיא (תמורה לב, א ד"ה מקדושה)

21. כך פירש הגר"ח בפירושו 'שקל הקודש' לרמב"ם (הל' שקלים ד, יא בביאור ההלכה). לפירושים נוספים לירושלמי עיין בקרבן העדה, תקלין חדתין ובשנות אליהו (שם).

אומנם התבאר לעיל שלדעת הרמב"ם בונים את המקדש משיירי הלשכה, ולכאורה זה שימוש בקדושת מזבח לקדושת בדק הבית! אלא שנראה שהרמב"ם דייק בלשונו וכתב (הל' שקלים ד, י) שאסור להשתמש ב'קדשי מזבח' לצורך בדק הבית, אך לא כתב שאסור להשתמש בשקלים לצורך בדק הבית. וכן דייק בלשונו בהלכות ערכין וחרמין (ב, יג).

ו. סיכום

בספר מלכים מסופר על המלך יואש שציווה לחזק את בדק בית המקדש מהכסף שמביאים להם, וכאשר לא עשו כן הכהנים אסף את הכסף בעצמו בצורה מרוכזת, ונתן את הכסף לבעלי המלאכה ששיפצו את בית המקדש. בדברי הימים מסופר סיפור דומה, ולפיו יואש רצה לחדש את בניית המקדש, והעביר קול בכל ישראל להביא כסף לכך, והשתמש בכסף שנאסף לחידוש את בית המקדש. בשני הסיפורים רמוז שמדובר גם בכספי מחצית השקל, וכן תרגם יונתן, אך יש הבדלים גדולים בין הסיפורים: במיקום הארונות שבהם אספו את הכסף, במטרת איסוף הכסף, וכן האם עשו בכסף כלי שרת או לא.

בעניין ההבדל בשימוש בכסף, מובאים שני תירוצים בבבלי כתובות: א. כאשר נותר כסף מיותר ממה שגבו לבדק הבית, ניתן להשתמש בו גם לכלי שרת למרות שהם צורך קרבן ולא צורך בניין (רב). ב. מותר לעשות את כלי השרת מהכסף של מחצית השקל שנשאר מתרומת הלשכה, ולא בכסף של בדק הבית, ועל כך מדובר בתנ"ך (רבי ישמעאל). ונחלקו הראשונים האם התירוצים חולקים זה על זה לגמרי (תלמיד הרשב"א), או שלדעות הסוברות שמכנינים כלי שרת מבדק הבית, ניתן להביא גם מתרומת הלשכה אם אין מספיק (רש"י במהדו"ק).

בעניין ההבדל בין המיקום של הארונות מתורצים בירושלמי שקלים שני תירוצים: א. היו שתי נדבות – אחת לבדק הבית ואחת למחצית השקל (ר' נתן). ב. היתה נדבה אחת, אך הניחו גם ארון בחוץ שבביל הטמאים, ועשו כלי שרת ממה שנשאר (ר' ישמעאל). ונחלקו מפרשי הירושלמי, האם לדעת ר' נתן שהיו שתי נדבות הכינו את הכלים מתרומת הלשכה (ר"ש סירילאו) או שהכינו את הכלים מבדק הבית כשגבו והותירו (מראה הפנים). ובדעת ר' ישמעאל יש להתלבט האם כוונתו שעשו כלי שרת מהנשאר מתרומת הלשכה או מבדק הבית. ולכאורה כיוון שבבבלי נקט שמביאים כלי שרת מתרומת הלשכה נראה להשוות את דעתו לשם, אך הרש"ס פירש שלדעת ר' ישמעאל בירושלמי ניתן להביא כלי שרת מהנשאר מבדק הבית.

המלבי"ם מפרש שמדובר בשני סיפורים שונים שקרו בזמנים שונים: בדברי הימים מסופר על חידוש בית המקדש לאחר שנהרס בימי עתליה, ולכך השתמשו גם בכסף של מחצית השקל שלא הובא בשנים שעברו, ולכן הניחו ארון בחוץ המיועד לשקלים עתיקים; ובמלכים מסופר על חיזוק בדק הבית התמידי, שגם הוא מגיע משיירי הלשכה של מחצית השקל אך

של השנה הזו, ולכן הניחו את הארון בתוך בית המקדש. הרד"ק מפרש גם הוא שאספו את הכסף של השקלים משנים שעברו, והוא הספיק גם להבאת קרבנות וגם לבניית המקדש, ולשיטתו יוצא שמותר לבנות את בית המקדש מכספי מחצית השקל הישנים.

על כל פנים, נראה בפסוקים ובחז"ל שישנו קשר בין כספי בדק הבית לכספי מחצית השקל, ויש להבין מה המקור של כספי בדק הבית. בתוספתא שקלים נאמר בהקשר לכספים שעברה שנתם 'אלו ואלו נופלין ללשכת בדק הבית', ומצינו במפרשים שני פירושים לתוספתא זו: או ששיירי הלשכה ושקלים עתיקים הולכים ללשכת בדק הבית לאחר שעברה שנתם (מנחת יצחק), או שרק שקלים עתיקים הולכים ללשכת בדק הבית (תוספתא כפשוטה). לפי שני הפירושים, נראה שיש קשר הדוק בין מחצית השקל ללשכת בדק הבית, אלא שלפי המנחת יצחק גם שיירי הלשכה של אותה שנה הולכים לבדק הבית ולא רק שקלים ישנים.

ובאמת בעניין עצם בניית המקדש מכספי מחצית השקל, בבבלי כתובות נאמר מפורש שבניין בית המקדש נעשה מלשכת בדק הבית, אך בירושלמי ישנה מחלוקת גרסאות האם בניין ההיכל והעזרות הגיע מכספי בדק הבית (גרסת הגר"א) או משיירי הלשכה (הגרסה שלפנינו). הרמב"ם נקט שגם בניין ההיכל והעזרות מגיע משיירי הלשכה, ולשיטתו בעצם יוצא לכאורה שכספי בדק הבית ובניינו מגיעים בסופו של דבר מכספי מחצית השקל, וכנראה גרס אחרת בגמרא בכתובות או שהעדיף לנקוט כירושלמי. לעומתו, המאירי נקט שבניין ההיכל והעזרות מגיע מכספי בדק הבית ולא משיירי הלשכה, אך הוסיף שניתן להביא קרבנות מכספי בדק הבית אם אין מספיק כסף, ואף להשתמש בכספי בדק הבית לכלי שרת אם אין מספיק במותר נסכים או בתרומת הלשכה.

הרמב"ם בכמה מקומות נקט שיש קשר בין מחצית השקל לבדק הבית. שכתב שאוספים את השקלים וההקדשות בט"ו אדר כדי שיהיו מוכנים לחזק את בית אלוקינו, וכן דיין איסור קבלת נדבה מגוי לבדק הבית הביא פסוק שנאמר במשנה על איסור קבלת שקלים מגוי. מכך נראה שיש כאן הבדל יסודי בתפיסה של הכספים במקדש, שלשיטת הרמב"ם מלבד כספים שהוקדשו לבדק הבית, גם כספי מחצית השקל היו משמשים לבניין בית המקדש, כי מה שנשאר בלשכה משמש לבניין בית המקדש, וגם לצורכי ירושלים. וכלי שרת נקנים ממותר נסכים שגם הם מגיעים מכספי מחצית השקל, ואם אין מספיק במותר נכסים פסק הרמב"ם שמגיעים מתרומת הלשכה. לעומת זאת, המאירי נקט שיש הבדל גדול בין כספי בדק הבית – שהם צורך בניין, ובין כספי מחצית השקל שהם צורך קרבן. אומנם לכאורה שיטת הרמב"ם מובנת היטב לאור העובדה שמותר להשתמש בכספי שיירי הלשכה לצורכי ירושלים, וברור שצרכי בניית המקדש אינם פחותים מצורך זה. ולשיטת המאירי נראה שאדרבה, בגלל קדושתו של בית המקדש, לא משתמשים לבנייתו בכספי שיירי הלשכה שהם בעצם 'מותר' ולא ההקדשה העיקרית, אלא דווקא בכספים שהוקדשו מלכתחילה לבניית בית המקדש.

שימוש במחצית השקל לבניין המקדש ולכלי שרת

ולדעת הרמב"ם מותר גם לכתחילה להשתמש בקדושת בדק הבית לצורך המזבח, שהרי נוקט שהאיסור לשנות מקדושה לקדושה בבדק הבית הוא רק כשהקדיש דבר מסוים לצורך היכל שאז אסור לשנותו לצורך בניית מזבח, אך בעצם קדשי בדק הבית מותר להשתמש לצורך המזבח בעת הצורך. ולעומתו הראב"ד סובר שאסור להשתמש בקדשי בדק הבית לצורך המזבח. ולדעת הרמב"ם יש איסור להשתמש בקדשי מזבח לצורך הבית, ולפי זה יוצא שכספי מחצית השקל לא מוגדרים 'קדשי מזבח' וניתן להשתמש בהם לבניין הבית לדעת הרמב"ם.

ולשיטת הרמב"ם מובן כיצד השתמשו בכסף של מחצית השקל גם לבניית בית המקדש בימי יואש, וכן מבואר בדבריו שרק לכתחילה מביאים את כלי השרת ממותר הנסכים, אך במקרה שאין מותר נסכים יהיה מותר להשתמש לכך גם מתרומת הלשכה. וכבר התבאר בדבריו שבמקרה הצורך ניתן להשתמש גם בקדשי בדק הבית לצורך המזבח, ואם כן לכאורה יהיה מותר להשתמש בזה גם לצורך כלי שרת שהם גם צורך מזבח.

ולדעת המאירי וראשונים אחרים שלא פסקו כרמב"ם המתיר לבנות את המקדש מכספי מחצית השקל, צריך לומר שנוקטים כשיטת ר' נתן בירושלמי, שבימי יואש עשו שתי נדבות, ואחת מהן היתה לבדק הבית וממנה שיפץ ובנה יואש את בית המקדש. ואת כלי השרת עשו מתרומת הלשכה או שאם לא היה מספיק בה השתמשו בשעת הצורך בכספי בדק הבית לכך וכמבואר במאירי.